

КЪНАЖНИ НЗБОРЪНИКЪ ЗА ВЪЗПИТАНИЕ НА КАНАРТНИКНИА.
Т. 1. Уйлям Р. ФЕДЕР *Увод и показатели*; Т. 2. *Текст*. Университетско
издателство »Св. св. Кирил и Методий«. Велико Търново 2008, 249 +
255 с.

Книгата на Уйлям Федер увенчава неговата дългогодишна издирваческа и изследователска работа върху един странен книжовен паметник от епохата на Първата българска държава, който не е запазен в оригинал или в цялостен по-късен препис. Хипотезата за съществуването на средновековен сборник с възпитателни и нравоучителни текстове, адресиран към българския владетел, бе формулирана от холандския учен за пръв път през 1983 г.¹ Проучванията през последвалите няколко десетилетия върху най-ранните преводи на редица съчинения с подобна жанрово-функционална характеристика, извършени както от автора на представяната книга, така и от други палеослависти², дадоха много нов материал и уплътниха контурите на предполагаемия сборник. Въз основа именно на тези натрупани научни факти У. Федер днес с голяма увереност възстановява един самобитен културен феномен на българския X век, наречен от него *Княжи изборник*, и снабдява научната общност с негов надежден

¹ VEDER, W. 1983. The „Izbornik of John the Sinner“: A Compilation from Compilations, *Polata knigorisъnaja* 8, 15-37.

² Ще спомена само някои от тях: THOMSON, F. J. 1978. The Nature of the Reception of Christian Byzantine Culture in Russia in the Tenth to Thirteenth Centuries and Its Implications for Russian Culture, *Slavica Gandensia* 5, 107-103; THOMSON, F. J. 1982. Crysostomica palaeoslavica. A Preliminary Study of the Sources of the Cysorrhoas (Zlatostruy) Collection, *Cyrrillomethodianum* 6, 1-65; THOMSON, F. J. 1986. Prolegomena to a Critical Edition of the Old Bulgarian Translation of the *De ascetica disciplina* Ascribed to Basil of Caesarea, Together with a Few Comments on the Textual Unreliability of the 1076 Florilegium, *Slavica Gandensia* 13, 65-84; БУЛАНИН, Д. 1991. Неизвестный источник Изборника 1076 г., *Труды Отдела древнерусской литературы* 44, 161-178; БУЛАНИН, Д. 1991. *Античные традиции в древнерусской литературе XI-XVI вв.* München (= Slavistische Beiträge 278), НИКОЛОВ, А. 2000. Старобългарският превод на „Изложение на поучителни глави към император Юстиниан“ от дякон Агапит и развитието на идеята за достойнството на българския владетел в края на IX – началото на X в., *Palaeobulgarica* 24, № 3, 76-105; НИКОЛОВ, А. 2006. *Политическа мисъл в ранносредновековна България (средата на IX – края на X в.)*. София; МУШИНСКАЯ, М. 2003 Адрианты Иоанна Златоуста в южнославянских и русских памятниках. *Лингвистическое источниковедение и история русского языка 2002-2003 г.* Ред. А. Молдован и др. Москва, 27-71. Пълна представа за натрупаните изследвания дава библиографията към рецензираната книга на с. 27-34.

‘отпечатък’ под формата на предлаганото издание.

Комплексната оценка на състава, тематичната насоченост на сборника и назования адресат на текстовете позволява на холандския славист да определи предназначението на книгата като наръчник за възпитание на българския престолонаследник (канартикин) и така да аргументира съществуването на една династична книжовна практика, която няма паралел в другите европейски средновековни култури.

Всъщност под общото название *Княжи изборник за възпитание на канартикина* У. Федер обединява три самостоятелни книги, изготвени според него в по един екземпляр за съответния български престолонаследник. Те са: *Минеен изборник* (α) – съставен ок. 900 г. за канартикините Михаил и Петър, *Княжи изборник* (β) – ок. 930 г. за канартикина Борис, и *Изборник на грешния Йоан* (γ) – ок. 960 г. за наследника на княз Борис II, чието име не е известно. Ученият смята, че протографът на първия сборник не е напуснал двореца до 971 г. и че е получил разпространение само в Русия. Подобна съдба ще да е имал и вторият сборник – същинският *Княжи изборник*, от който са запазени само три частични преписа в южнославянската книжнина и значително повече в руската. Последният сборник също се радва на популярност у източните славяни, а двете съхранени южнославянски копия – българското от 1583 г. (НБКМ 433) и сръбското от XIV в. (от манастира Язак) – възхождат към общ протограф, пазещ оригиналното заглавие на книгата.

Опирайки се на достиженията на няколко генерации изследователи и извършвайки сам редица задълбочени текстологически наблюдения, У. Федър прави опит за реконструкция на съдържанието на същинския *Княжи изборник* и на *Изборника на грешния Йоан*, а отчасти и на по-малко изследвания *Минеен изборник*. Към трите отделни книги според автора са принадлежали 14 или 15 макротекстови единици, някои от които представят компилация от различни творби. Те са разделени на 1529 гноми (кратки по обем тезиси), от които 660 са вторично сегментирани заради педагогическите цели на компилацията. Изключително полезни са данните за текстовата история на всеки от съставните дялове, за начина на компилиране, за византийските източници (когато става дума за преводен текст) и за по-важните изследвания по въпроса, включително и актуалната библиография от последните години.

Направеният преглед на съчиненията, включени в трите сборника, очертава разнороден по жанр състав, обединен от общата нравствено-поучителна тематика. В него влизат предимно преводни произведения: части от библейски книги – *Книга на пророк Исая*, *Премъдрост на Исус син Сирахов*; текстове, свързвани с имената на редица църковни отци – Йоан Златоуст, Василий Велики, Нил Синайски, Исихий Йерусалимски, Псевдо-Анастасий Синайски, Максим Изповедник, авва Таласий, Йоан Климакс, Паладий Еленополски, Псевдо-Атанасий Александрийски, Нил Анкирски и др.; агиографски творби – *Житието на Нифонт* и откъси от житията на Ксенофонт и на Теодора; части от *Скитския патерик*, *Гномите* на Менандър и др. Застъпени са и някои текстове, известни засега само в славянска версия, но с вероятен гръцки произход като *Стословец* и *Съвети на баща към сина*. Добра представа за палитрата на включените в *Княжия изборник* произведения дава *Показалецът на съчиненията*, в който детайлно са разписани всички идентифицирани гръцки, възможно гръцки, латински и славянски творби с указание в коя точно част от реконструирания състав попадат. Точните библиографски данни за техните издания позволяват бърза ориентация и може да се използват като отправна точка за различни компаративни наблюдения на текстово и езиково равнище.

Централно място в рецензираната книга заема текстът на двата реконструирани книжовни паметника – същинския *Княжи изборник* и *Изборника на грешния Йоан*. Авторът сам посочва в краткия увод, че »предлага издание, което се отличава от познатите в славистиката издания най-малко по четири признака« и разяснява всеки от тях (с. 7). Без да отричам принципната правота на тази самооценка, бих искала да внеса известни уточнения, следвайки формулировките на самия автор.

А) »... издава се текст, възстановен по преписи, които не са успоредни нито по обем, нито по лексика и синтаксис, нито по правопис, и които са отдалечени от оригинала с много години – от 146 до 650.«

Безспорно е, че, отказвайки се от издание от дипломатически тип в полза на научно реконструиран текст, основан на преписи с различен обем и възникнали в над петвековен времеви отрязък, У. Федер се дистанцира от палеославистичната едиторска традиция. Трябва обаче да

се припомни, че привличането на многобройни преписи с голям хронологически диапазон не е абсолютна новост в славянската медиевистика. Достатъчно е да се спомене осъщественото преди почти четири десетилетия тритомно издание на съчиненията на Климент Охридски, където дипломатически възпроизведеният текст на избрания за основен за даденото съчинение препис се съпътства от богат критически апарат с разночетения по голям брой (понякога десетки) други ръкописи³. Затова по-точно би било да се каже, че холандският учен експериментира върху средновековен славянски материал методи на текстовата критика, които са традиционни за класическата филология и библеистиката, но новаторски за палеославистиката.

Б) »... възстановява се не само една творба, а цяла книга с различни творби, всяка от които е със своята история«

Този опит също е нетрадиционен, но не и уникален за славянската медиевистика. Ще спомена само подхода на Х. Миклас при фототипното издание на *Берлинския сборник* отпреди 20 години, където е описан предполагаемият първоначален състав на кодекса, съхранен днес в ръкописа от Берлинската държавна библиотека Wuk 48 и фрагмента от Руската национална библиотека в Санкт-Петербург Q.п.I.15⁴. Публикуваното наскоро наборно издание на паметника включва и всички реконструирани по други ръкописи допълнения⁵. Разликата е, че Миклас възстановява само липсващи части от текстове, които със сигурност са принадлежали към състава на сборника-прототип, тъй като, макар и фрагментарно, те са засвидетелствани в *Берлинския кодекс*. Именно тук е новаторството на У. Федер, който извежда на по-висок етап откъслечните опити за доближаване до първоначалния вид на дадения сборник. Без да разполага с един конкретен кодекс, служещ като макрорамка, той възстановява предполагаемия състав на трите книги според данните от значително количество ръкописи: 8 за *Минейния сборник*, 7 за същинския *Княжи сборник* и 7 за *Изборника на грешния*

³ Срв. *Климент Охридски. Събрани съчинения*. Т. 1-3. 1970-73. София.

⁴ MIKLAS, H. 1988. *Berlinski sbornik*. Graz (= Codices selecti 79), 101-104.

⁵ MIKLAS, X., L. TASEVA, M. IOVCHIEVA. 2006. *Берлински сборник. Среднобългарски книжовен паметник от началото на XIV век с допълнения от други ръкописи*. (= Schriften der Balkan Kommission 47, Fontes 3), София-Виена.

Йоан. Техният подбор и количество осигуряват високата степен на надежност на реконструкцията.

В) »... издава се не една, а две реконструкции: кирилската е документална (в нея се запазват синтактичните и семантичните проблеми, за които самите свидетелства не дават основание за решение), а глаголическата е хипотетична (в нея е направен опит да се решат споменатите проблеми въз основа на показаня извън традицията на дадената книга, а в някои случаи и по догадка)«

На пръв поглед успоредяването на кирилски и глаголически текст не е новост в палеославистиката, достатъчно е да се споменат иницирираните от О. Кронщайнер издания от поредицата »Die Methodbibel« в списанието »Die slawischen Sprachen«⁶. Всъщност обаче двете графични системи са използвани от двамата слависти като визуални маркири за техните напълно различни изследователско-издателски подходи. Докато глаголическият текст в австрийската поредица е автоматична транслитерация на кирилския, в настоящата книга У. Федер предлага чрез тях две различни по дълбочина реконструкции, резултат от различна степен на намеса и интерпретация от страна на изследователя. Безспорно тази игра на познавача със и отвъд материалните свидетелства е едно от основните предизвикателства на изданието към посветената публика.

Г) »Разликите между двете реконструкции са последователно документирани в словоуказателя«

Отразяването в словоуказателя както на реално засвидетелстваните езикови факти, така и на предполагаемия им първообраз, допринася съществено за доближаването до изконния текст⁷ и така поставя инде-

⁶ Срв. *Die Methodbibel: I.* DUNKOV, D., O. KRONSTEINER, U. THEISSEN (ed.). 1993. *Das Buch Rut.*; 4. DADIVERIN, I. (ed.) 1995. *Das Buch Leviticus.*; 5-8. DUNKOV, D. 1995-96. *Die Bücher der Könige.*; 9. ATANASOVA, D. 1996. *Das Buch Josua.*; II. GRÜNBERG, K. 1998. *Die Apokalypse. Edition zweier Hyparchetypi.* В. Panzer (ed.). Salzburg (= *Die slawischen Sprachen* 34, 40, 42, 45, 47, 48, 49, 59).

⁷ По-подробно за възгледите на автора относно задачите и същността на текстоориентираните индекси към славянски ръкописи срв. VEDER, W. 1984. *Text-oriented Indices to Early Slavic Manuscripts.* Polata knjiгописнаја 9, 68-74. (препечатано с допълнения във: ФЕДЕР, У. Р. 2005. *Хиляда години като един ден.*

кса в редицата на най-добрите постижения на съвременната текстова лексикографија како напр. словоуказателите към Декемвријските служебни минеи, »История на Юдейската война« от Йосиф Флавий, Илина книга, »Пчела«⁸. Общото между тези текстоориентирани речници е, че техните автори, макар и по различен начин, посочват възможните неточности и грешки в съхранените текстове. Тази информација имплицитно присъства и в словоуказателя към разглежданото издание, но нејното извличане е до голема степен затруднено, защото ползвателят трябва сам да съпоставя двойните написанија – кирилско и глаголическо, за да отсее тјждествените от нетјждествените форми. Много по-удобно би било, ако разликите в двете реконструирани форми бяха маркирани по някакъв графичен начин.

* * *

Самото издание на реконструираниите текстове на двата сборника на истина няма аналог в палеославистичната практика. Не само по крайната си форма, но и по приложената методиката – с активно използване на програмата Collate 2.1. на Peter Robinson⁹ – то представлява един успешно завършен експеримент. Правилата за изработването на изданието са формулирани подробно в предишна публикација на същия автор, към която той отпраца читателя¹⁰. За удобство на ползвателите обаче би било добре, ако в синтезиран вид тези изследователско-издателски стъпки бяха описани и в увода на книгата. Критичният апарат се разпределя на две нива. Първото съдържа сведения за идентификацијата на текстовете и библијските цитати, а вториот – за трансмисијата на всяка група гноми, мястото ѝ в ръкописите и съществениите различе-

Животът на текстовете в православното славянство. София, 53-58).

⁸ CHRISTIANS, D. 2001. *Wörterbuch zum Gottesdienstmenäum für den Monat Dezember. Slavisch-griechisch-deutsch nach ostslavischen Handschriften des 12. und 13. Jahrhunderts mit einem Glossar griechisch-slavisch.* Wiesbaden; ПИЧХАДЗЕ, А.А., И.И. МАКЕЕВА, Г.С. БАРАНКОВА, А.А. УТКИН. 2004. *«История иудейской войны» Йосифа Флавия. Древнерусский перевод.* Т. 1-2. Москва; КРЫСЬКО, В.Б. 2005. *Ильина книга. Рукопись РГАДА, Тип. 131. Лингвистическое издание, подготовка греческого текста, комментарии, словоуказатели.* Москва; ПИЧХАДЗЕ, А.А., И.И. МАКЕЕВА 2008. *«Пчела». Древнерусский перевод.* Т. 2. Москва.

⁹ www.oucs.ox.ac.uk

¹⁰ ФЕДЕР, У. Р. 2005. La textologie Slave – Славянската текстология; La pratique textologique – Текстологията в действие. *Хиљада години како един ден...*, 6-45.

тения. Това позволява ясно и пригледно да се разграничи информацията за самите текстове от тази за тяхното присъствие и тиражиране в отделните типове Изборник и техните ръкописни свидетели.

За принципите на двете реконструкции стана дума и по горе. Основната цел на кирилската и глаголическата възстановка е да разграничат двата различни състава – на *Княжия изборник* и на *Изборника на грешния Йоан*. Същевременно обаче те са изработени с два различни едиторски подхода (срв. В), което прави малко неравностойно тяхното успоредяване. В кирилската колона, съответстваща на *Изборник* γ, текстът е документално автентичен, докато в глаголическата колона (*Изборник* β) издателят по-свободно коригира и възстановява първичните според него четения. Всъщност това правило важи само за езиковото равнище, т.е. за конкретните форми и словоупотреби. На макротекстово ниво признакът документалност/хипотетичност не е прокаран последователно. У. Федер сам разяснява: *»Пропуските в γ спрямо β не отбелязвам с липса на кирилски текст, а само добавките в γ – с липса на глаголически текст«* (срв. с. 21). От една страна, това решение улеснява използването на изданието и от неизкушени в работата с глаголица специалисти, но от друга, този подход нарушава текстологическата достоверност на изданието. На практика в кирилската колона присъстват текстови отрязъци, които не са принадлежали към *Изборника на грешния Йоан* (γ), при това без да е указано кои точно са те. Вярно е, че в началото на изданието се прави общ съпоставителен преглед между състава на същинския *Княжи изборник*, от една страна, и *Минейния изборник* и *Изборника на грешния Йоан*, от друга (с. 13-18), като се съобщава, че *»детайлните данни за компилацията и трансмисията им се привеждат по-долу при текста и приложенията«* (с. 13). Много по-удобно за читателя би било, ако тези факти бяха представени и в детайлизирана таблица, в която да се вижда кои части от 15-те дяла присъстват и в двата, а кои само в единия сборник-протограф (таблицата на с. 17 засяга само 15-те макроцялости, но не и отделните гноми). Всъщност тази информация не може да се извлече и от самото издание, защото въпреки конкретизираните сведения за трансмисията в апарата в началото на всяка глава остават и недоизяснени въпроси. Ето един пример от изданието: в началото на 7 глава (Т. 2. с. 112), която съдържа

Разуми на Йоан Златоуст, се посочва: »1 пълен състав на подборката в а (.....) → 1.1 редакция β намалила състав на 61 гнома (.....) → 1.1.1 редакция γ намалила състав на 54 гноми и преместила гномата 39 (.....)«¹¹. Не се пояснява кои точно 61 гноми присъстват в подборките на *Княжия изборник* и кои 54 – в *Изборника на грешния Йоан*. Това в крайна сметка се оказва подвеждащо за ползвателя на изданието, пред когото стоят 61, предадени с кирилица гноми. Няма как читателят сам да прецени кои точно от тях са 54-те гноми в същинския състав на γ. Едно компромисно решение би било липсващите в *Изборника на грешния Йоан* откъси да се маркират с променен кегел или по друг графичен начин, както уместно е постъпил авторът с библейските цитати¹². Като цяло апаратът е изработен професионално. Той отразява в синтезиран вид само най-съществените разночетения, дава ясна представа за важните промени в текстовата традиция и затова е обозрим и удобен за ползване. Много полезно за читателите е и извеждането на библейските цитати не само в апарата, но и в отделен *Показалец*.

Специално внимание заслужава да се отдели на словоуказателя. Той е основан на кирилския текст, който всъщност обединява лексикалния състав на двете реконструирани книги, тъй като в кирилската версия (γ) присъстват и липсващите в *Изборника на грешния Йоан* части от *Княжия изборник* (β). Така се постига пълнота в представянето на лексикалния инвентар на двете книги. В словоуказателя са обхванати над 30 000 словоупотреби на над 3500 лексеми. За съпоставка: това словно богатство надхвърля половината от лексикалния състав на един от най-обемните паметници на старобългарската книжнина от Златния век – *Изборника от 1073 г.*, където са регистрирани 6800 различни думи. Още по-впечатляващо е, че според сравнението, направено от Федер със »Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков)«, почти 1/5 от засвидетелстваните лексеми отсъстват от речника на старобългарския ръкописен канон. Значението на тази лексика за възстановяването на българския исторически речник тепърва ще бъде оценявано, но тук ще

¹¹ Многоточията в кръгли скоби заместват изброените данни за разположението на тази глава в съответните ръкописи.

¹² В разясненията към изданието не е споменато, че библейските цитати и книги са представени с курсив, но читателят се досеща след кратко обичуване с книгата, а и в съгласие с едиторската традицията на класическите текстове.

цитирам само няколко примера. Словният материал от *Княжия сборник* дава основание да бъдат отнесени още към старобългарската епоха думи като: троскотъ, плевелъ, пръщине ‘пришки, срамъжълнвъ, пожаръ, възноукъ, малодушнъ, оулица, необоримъ, мъгла, пръходъ, ободъ ‘обръч’ (познато досега само като топоним), междуметието охъ. Възстановяват се редица изчезнали днес слова като шьпътъннкъ ‘клюкар’, гладъство ‘алчност’, ласкавьць ‘ласкател’, сладда ‘сладост’, тронвъ ‘троен’, роубъ ‘дрипа’, стежан ‘панта’, отълогъ ‘отлагане’, намнгълнвъ ‘който намига’, трнзъннкъ ‘гладиатор’, възмъсъ ‘примес’ и др. Натрупват се нови доказателства против моравския характер на производните от корен мъдъл-¹³, защото лексемите мъдълѣтн, замъдълѣтн, мъдълнъ присъстват в създадената през X век в Източна България за българския престолонаследник учителна книга. Глаголите възлзнтн и възмѣтатн пък разширяват оскъдните сведения за употреба в южнославянските езици на представката въз-¹⁴.

Трябва специално да се изтъкне, че семантиката на думите се извлича от контекста, а не се пренася механично от съществуващите наръчници. Водещ при определяне на смисъла на думите е глаголическият текст (срв. с. 23), т.е. У. Федер дава предимство на по-архаичните значения. По този начин старобългарската лексикография се обогатява с нови данни за употребата на по-редки значения на някои думи, напр.: проявленнѣ ‘предвещаване’ (О проявленнѣ ꙗзъ видѣхъ въ тѣхъ ношѣ ... 9:95), рѣтнтн ‘разюздая’ (Въ дъннъ алыканнѣ вашего рѣтнтѣ волѣжъ своѣжъ 9:131). Могат да се направят някои дребни бележки относно формулиривките на значенията на лексемите. Напр. единакъ м ‘самостоятелен’ – по-подходящо е ‘който е самостоятелен, единак’, защото суфиксът -ак-образува съществителни имена, както правилно показва и дадената от автора граматична характеристика; друголюбъць м ‘дружелюбен’ – по-добре ‘който обича приятелите си’, за да се съгласува с морфологичния клас; жтробънъ прил ‘на корема’ – по-добре ‘коремен, утробен’; жгль м

¹³ Повече аргументи за общославянския характер на корена може да се видят у СТАНКОВ, Р. 2006. О лексических моравизмах в древних славянских рукописях (2). *Българска филологическа медиевистика. Сборник научни изследвания в чест на проф. д-р Иван Хараламчиев*. Велико Търново, 273-275.

¹⁴ Преглед на мненията по въпроса виж у СТАНКОВ, Р. 1994. *Лексика Исторической палеи*. Велико Търново, 133-134.

‘въглище’ – по-добре ‘въглен’. С оглед на контекста следва да се коригира семантиката на обронтн ‘изоставям’ (ѣко боуриа вѣтрѣнаѣ • н плодѣ дѣбрънѣхѣ дѣлѣ обронтнѣшии 1:35) – по-точно е ‘изронвам’. В съответствие с етимологията на глагола нскалатн, а и с речникарската традиция¹⁵, той се определя като ‘избождам’. Обаче конкретната употреба (Отвращан с ласкавъць лѣстѣнѣнѣхѣ словесѣ • ѣко н врановѣ • нскалатѣ въ оун оумѣнѣн 14:4) позволява да се прецизира това значение, като се добави ‘изкълвавам’, още повече, че в подобен контекст в други паметници от преславската епоха се използва нскалѣватн: око ѣцѣ да нскалѣжѣтъ ѣ вранн въ дѣбръхѣ (*Изборник 1073*) и Въсхѣтѣнѣннн вранн нскалѣжѣтъ ѣмоу оун (*Пандекти на Антиох*)¹⁶. При лематизацията би трябвало да не се допускат дублирания като отделни заглавни думи на фонетични варианти като нсѣлѣнтн и нѣлѣнтн. Опростяванията на съгласкови групи напр. обѣсѣлѣнтн ‘развеселя се’ вм. обѣвесѣлѣнтн, макар и типични за старобългарския, понякога накърняват прозрачността на морфологичния строеж на думата. Недоумение буди лемата ѣрн м мн ‘магия’, защото от засвидетелстваната форма за им. п. мн. ч. ѣровѣ в 12:149 бихме очаквали заглавна дума ѣръ.

В заключение може да се обобщи, че книгата на У. Федер представлява безспорен принос в проучването на средновековната българска книжнина и превръщането ѝ в достойние на световната научна общност. Пред нас е едно нетрадиционно издание, изработено с проникновение и професионализъм, което не само обогатява представата за българската култура от най-ранната епоха с един ценен книжовен паметник, но и набелязва експериментални и новаторски подходи в изследването на старобългарското литературно наследство. С прилагането на нетрадиционни за славистиката подходи книгата бележи нов етап в дискусиата за бъдещето на едиционната и лексикографската практика на славистичната медиевистика.

ЛОРА ТАСЕВА

¹⁵ СРЕЗНЕВСКИЙ, И.И. 1893. *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам. Т. I.* Санкт Петербург, с. 1113.

¹⁶ Пак там, с. 1116.